

ВІДНОСИНИ М. ГРУШЕВСЬКОГО З ВЛАДОЮ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 20-Х РОКІВ ХХ СТ.

Анотація. Висвітлено становище в історичній секції ВУАН, якою керував М. Грушевський, та його особисте становище в умовах загострення відносин із партійними та державними чинниками. Але, незважаючи на непрості відносини з владою, розкрито успіхи історичної науки його керівництвом.

Ключові слова: Грушевський Михайло, ВУАН, історична наука, ДПУ, історичні комісії, порайонні дослідження.

Malyk J. J.

M. HRUSHEVSKYJ RELATIONSHIP WITH THE AUTHORITIES IN THE SECOND HALF OF THE 20-IES XX CENTURY

Abstract. Covered position in the historical section of the ACADEMY of SCIENCES, which ruled the city, and his personal position in the face of worsening relations with the party and state variables. But despite the difficult relations with the authorities, revealed the success of the historical science of his leadership.

Keywords: Mykhailo Hrushevskij, ACADEMY of SCIENCES, historical science, DPU, historical Commission, regional study.

Постановка проблеми. Грушевський Михайло Сергійович – історик, організатор української науки, літературознавець, соціолог, публіцист, письменник, політичний і громадський діяч – усе своє життя присвятив розвитку української історичної науки, творенню української національної держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні періоди й аспекти життя і діяльності М. Грушевського, зокрема й II половини 20-х років ХХ століття, проаналізовано в працях Я. Дашкевича, І. Гириги, С. Білокося, Г. Боряка, С. Кіржасва, І. Матяш, Р. Пирога, В. Сергійчука, П. Соханя, В. Ульяновського та багатьох інших дослідників. У діаспорі успішно розвинув специфічну сферу міждисциплінарних знань – грушевськознавство, що об'єднує істориків, філологів, архівістів, літературознавців із усіх куточків планети, Любомир Винар. Багато зробили для популяризації М. Грушевського у світі О. Прицак, Франк Сисин, А. Жуковський та ряд інших.

Але, на жаль, життя та діяльність М. Грушевського у другій половині 20-х років ХХ ст. висвітлені неповно через недоступність до закритих архівних фондів.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення наукової та організаційної діяльності М. Грушевського, його відносин з владними структурами у другій половині 20-х років ХХ століття, показ успіхів історичних установ під його керівництвом в умовах загострення відносин із партійними та державними структурами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після вимушеної еміграції (1919-1924) М. Грушевський повернувся до Києва, де розгорнув велику науково-організаторську роботу. Працюючи у Всеукраїнській академії наук (ВУАН), він очолив історичну секцію та заснував науково-дослідну кафедру історії України, при яких прагнув згуртувати представників різних шкіл українських істориків, створюючи для них єдиний координаційний центр. З цією метою став головою археографічної комісії, сформував і очолив низку науково-історичних комісій ВУАН, серед них історії Києва і Правобережної України, історії Полудневої України, історії козаччини та ін.

У Києві М. Грушевський здійснював велику видавничу роботу – редагував відновлений ним журнал «Україна», який став загальноукраїнським часописом наукового українознавства; заснував низку видань історичної секції ВУАН, а саме: «Наукові збірники», «За сто літ», «Студії з історії України», «Первісне громадянство та його пережитки на Україні» тощо.

На базі науково-дослідної кафедри історії України М. Грушевський створив київську історичну школу, до якої входили О. Баранович, К. Грушевська, М. Ткаченко, С. Шамрай, В. Юркевич. Учений надавав великої ваги історично-соціологічним дослідженням. Працював над «Історією України-Руси» та «Історією української літератури».

Перші ознаки кардинального перегляду офіційною владою свого ставлення до М. Грушевського виявилися відразу після ювілею. У листопаді 1926 р. ДПУ встановило за ним таємний нагляд [1]. Зміна ставлення до історика знайшла втілення в доповіді О. Шумського на зборах партосередку Наркомату освіти того ж місяця. Однак вона була висловлена не публічно, а на закритих партійних зборах, а опублікована лише в лютому 1927 р., коли М. Шумського звинуватили в націоналізмі [2].

Приводом стала реакція урядових кіл на статтю М. Грушевського "Ганебній пам'яті" з нагоди 50-річчя Емського указу 1876 р. [3], хоча в доповіді йшлося про ідеологічну боротьбу на культурному фронті. М. Шумський заявив, що український націоналістичний табір, до якого належать представники інтелігенції, проводить свою "отруйну роботу", виявляє своє "зоологічне нутро" в прийнятті різних петицій, ухвал та у листах. При цьому велику увагу в промові М. Шумський приділив критиці поглядів М. Грушевського, головний кримінал якого містився у статті з приводу Емського указу, де вчений писав про новітні прояви "великоруської великодержавності". На думку М. Шумського, стаття історика була спрямована на протиставлення Радянської України союзним центрам, зокрема Москві – столиці СРСР та центру світового пролетаріату. Стаття оцінювалася як "неприпустимий наклеп на радянську владу, скеровану на дискредитацію Союзу й на розрив братерства народів". М. Шумський прямо висловив сумнів у тому, що М. Грушевський співпрацюватиме з радянською владою і діятиме на користь соціалістичного будівництва.

Ситуація істотно погіршувалася. Різко загострилися відносини Грушевського з керівництвом ВУАН, особливо з С. Єфремовим, який характеризував історика не інакше, як "інтриган", "старий лис", "брехун" і "наклепник". Протистояння виявилось навіть у тому, що С. Єфремов відмовився святкувати своє 50-річчя, яке минало 20 жовтня 1926 р. Частина інтелігенції, котра негативно ставилася до М. Грушевського, порушила питання про організацію ювілею С. Єфремова. Ініціатива в підготовці належала Одесі, де прихильник С. Єфремова Є. Чикаленко здійснив значну роботу з його популяризації, а керівництво підготовкою до ювілею взяв на себе професор М. Слабченко. Проте С. Єфремов категорично не погодився з цим, заявивши, що його праці не є марними і гідно оцінені, а в зовнішньому ефекті немає потреби. Водночас С. Єфремова привітали ті, хто не вітав М. Грушевського. Це підтвердило висновок, що ювілей Грушевського істотно поглибив розкол у науковому середовищі, розподіливши його на прихильників М. Грушевського і на прихильників Єфремова-Кримського [4].

У цей час в історичній секції ВУАН почастишали скорочення та нерегулярність виплат, дедалі більше турбувала відсутність коштів, книг, матеріалів і приміщень. Держвидав України підвищив ціну на часопис "Україна", а це, своєю чергою, призвело до зменшення кількості передплатників на 20 % [5]. Окрім того, у 1927 р. мали бути видані два збірники: "Київ та його околиці" і "Чернігів та його околиці". Перший вийшов друком вчасно, другий Держвидав України відмовився друкувати, бо не вистачало 3 тис. крб, хоча збірник був готовий до друку. "Це дуже хвилює Грушевського, – йшлося в листі з Київського окружного відділу ДПУ до голови ДПУ УСРР В. Балицького від 6 січня 1927 р. – А цінність цього збірника колосальна. Матеріали чекали публікації 18 років. У Чернігові є палеонтологічні стоянки, єдині у світі, і їх дослідження дуже цінні, а збірник не виходить" [6]. Окрім цього, у листі було зазначено, що М. Грушевський – людина вперта і людина науки; до нього не можна підходити із загальною міркою, як підходять до всіх, і в цьому нерозумінні або небажанні більшовиків підійти до нього як не до всіх, можливо, і полягає помилка у відносинах із М. Грушевським. Його "шттовхають" на виступи з похвалою радянської влади, але не приділяють йому жодної уваги. Наприклад, історик не має квартири. Він мешкає у двох кімнатах, одна з яких холодна, а в іншій тече зі стелі. І так уже два роки. Тому робився висновок, що якби були усунуті недоліки у відносинах із М. Грушевським, то питання про його приближення постало б інакше [7].

У листі стверджувалося, що основні причини пригніченого стану М. Грушевського усунуть, зокрема буде виділено 3 тис. крб на видання збірника "Чернігів та його околиці" та буде надано йому квартиру [8].

Захищаючи наукові цінності, М. Грушевському довелося неодноразово в цей час вступати в боротьбу з керівництвом ВУАН. Наприклад, 25 жовтня 1926 р. він висловив протест із приводу довільних необґрунтованих виправлень мови видань науковим коректором П. Іванцем. Зокрема, йшлося про заміну слова "еврей" на "жид" і написання займенника та частки "ся" з дієсловом. Виправлення робилися на вказівку Кримського, який мотивував їх наказом із Харкова про дотримання єдиних правил для академічних видань. Однак в археографічних виданнях слід дотримуватися правопису відповідної епохи, тож, вони не підлягали наказу Наркомату освіти. З огляду на це 8 листопада 1926 р. М. Грушевський підготував до протоколу загальних зборів ВУАН у справі непорозумінь із друкуванням праць історичних установ у друкарні ВУАН особну гадку.

М. Грушевський принципово поставив питання про археографічну комісію як "єдино компетентну інстанцію в правилах видання археографічних текстів", ніхто не вправі скасовувати вироблені нею норми – ні загальні збори, ні історико-філологічний відділ, ні тим паче неодмінний секретар. Академік вимагав встановити порядок оскарження порушень інтересів наукової праці. Він заявив про "шкідливий характер уряду" неодмінного секретаря, який продовжує систему старої Російської академії і надав собі надто багато прав, - тому історик вимагав скасувати це єдиновладдя, ліквідувавши посаду.

Проте, як завжди, більшість присутніх на загальних зборах підтримала А. Кримського. С. Єфремов різко виступив проти автономії та непідпорядкованості нікому археографічній комісії [9].

Тим часом тривав нагляд ДПУ за М. Грушевським. Перлюструвалися листи до історика, збиралися факти постійних спостережень за ним, записувалися його розмови та висловлювання, зокрема про інших осіб. Наприклад, у повідомленні про М. Грушевського від 2 лютого 1927 р. співробітник ДПУ писав, що особи, які приїхали з-за кордону, між ними і М. Грушевський, думають, що "стали жертвами більшовиків, але його товариші – студенти з'ясували йому, що, виїздивши до СРСР, вони знали, на що йдуть, але приїхали для того, щоб загальними силами хоч трохи стримати знищення суто української культури, що його проводять більшовики. І як факт навів те, що тільки заходами і авторитетом Грушевського утрималась в Києві Академія нарівні з академіями інших країн" [10].

Проаналізувавши документи ДПУ, можна зробити висновок, що деякі повідомлення і матеріали про ВУАН, М. Грушевського, С. Єфремова, А. Кримського та інших учених містять багато неперевіреної, суперечливої, тенденційної інформації. Однак чекісти загалом досить добре знали про все, що діялося в Академії. Це підтверджують результати аналізу багатьох узагальнюючих документів ДПУ щодо ВУАН.

Саме в цей час загострило внутрішню академічну боротьбу прийняте 24 березня 1927 р. рішення політбюро ЦК КП(б)У про реорганізацію ВУАН упродовж наступних трьох місяців. Знову постало питання про президента. І знову було ухвалено рішення підтримати кандидатуру М. Грушевського [11]. Її підтримав, зокрема, Л. Каганович, який вважав "зміновіхівську ідеологію" Грушевського меншим злом, ніж ворожа ідеологія групи С. Єфремова [12].

Новопризначений нарком освіти М. Скрипник стосовно Академії мав конкретну мету – "приручити її якнайшвидше". С. Єфремов у своєму щоденнику 29 березня 1927 р. записав: «Викликав Скрипник зранку А. Є. Кримського до себе на розмову, а вчора ввечері розмовляв з Грушевським: старий лис таки не кинув свого звичаю до кожного начальства підсипатися і вижебрав аудієнцію у "високого гостя". Про що вони там розмовляли – можна догадуватися! Кримський оповідає, що Скрипник з того й почав, що виложив йому цілу купу пліток, брехень, наклепів, зачерпнутих, очевидно, з того каламутного джерела. Питав про "партію Єфремова", цікавився, що я друкую за кордоном і що російською мовою...» [13].

31 березня відбулися загальні збори ВУАН, на яких був присутній М. Скрипник. Ось як про них записав у своєму щоденнику С. Єфремов: «Спільне засідання з Скрипником. На диво, прибув він, не дуже спізнившись. Як було умовлено, почали секретарі робити наукові звідомлення... Виступив і Скрипник, де дуже високо оцінив роботу ВУАН. Але це вражіння зіпсував Грушевський. Попросивши слова, він, своїм звичаєм, загальну справу розміняв на ряд особистих дрібничок. Наскаржився на Держвидав, що мляво друкує його праці (а разом підніс комісарові з найчутливішим надписом якусь свою книгу – цього ніхто більш не зробив), прохав, щоб дозволено було приїхати до Києва Харламповичеві (перебував на засланні з 1924 р. – Я. М.) та закликати на штатного академіка Студинського, а кінчив тим, що попросив додати платню директорам Тимченкові та "моєму братові" О. Грушевському. Особливо в цьому безтактному і безглуздому виступі обурили мене справи зі Студинським: без згоди Відділу чоловік на власноруч береться вирішувати загальні справи. Я мало був не зробив заяву, що це лиш думка Грушевського, і Відділ, певна річ, проти всяких призначенців, а надто такої непевної особи, як Студинський. Але Скрипник сам одповів – надзвичайно різко, може, не так у словах, як у тоні. "Я, – мовив він, – як ви всі бачите, жодним словом не

торкався політичних справ, хоча прийшов, звісно, як політичний діяч. Я вважав, що тут я повинен держатись наукових справ. Але коли мене викликають на політичне поле, то мушу на нього ступити. Я не знаю справи Харламповича, але за щось же його покарано, були, певно, якісь для того підстави. А взагалі скажу ось що: я обіцяв, що зроблю все, щоб полегшити роботу академікам, але тільки наукову роботу. Коли ж би вони робили змови проти радянської влади або друкували пашквілі за кордоном, то, звичайно, ні на які пільги чи сприяння сподіватись вони не можуть. З ворогами ми поведимось як з ворогами" [14].

Перше знайомство наркома з академіками на загальних зборах переконало його, що "приручити" Академію буде дуже важко, а серед визнаних вчених лише М. Грушевського можна розглядати як кандидата на посаду президента ВУАН. Переконався М. Скрипник також у тому, що рішучі супротивники комунізації гуртувалися навколо С. Єфремова.

Однак негативне ставлення радянської влади до Грушевського, викликане ювілейними урочистостями, долалося повільно. Хоча політбюро ЦК КП(б)У розглядало кандидатуру як бажану на посаді президента ВУАН, відділ друку ЦК КП(б)У спочатку не зарахував його до авторів матеріалів з історії України для "Большой советской энциклопедии". Лише у травні, коли підготовка статей затрималася, до цієї групи ввели М. Грушевського та М. Слабченка [15].

Весна 1927 р. позначилася подальшим загостренням стосунків М. Грушевського з С. Єфремовим та А. Кримським. Протоколи загальних зборів академіків тієї пори рясніють протестами М. Грушевського, його заявами про особну думку з багатьох питань. Підтримку вченому на засіданнях історико-філологічного відділу надавали директори постійних комісій О. Грушевський та Є. Тимченко. У квітні-травні 1927 р. на засіданнях відділу М. Грушевський виступав із протестами з приводу некоректності звинувачень його в справі надання пенсії В. Святославському, поданні за кордон інформації про хід вирішення питання з призначенням І. Раковського співробітником ВУАН, а також щодо порядку ведення С. Єфремовим протоколів засідань відділу.

Зокрема, коли президія Академії добивалася передачі будинку на вул. Володимирській, 35 всьому історико-філологічному відділу ВУАН, Грушевський хотів, щоб там були розміщені лише історичні установи. Однак А. Кримський і С. Єфремов заперечували, аргументуючи тим, що історична секція не є юридичною особою і входить до складу відділу. Це питання стало предметом обговорення на загальних зборах академіків. Під час виступу А. Кримського М. Грушевський кинув репліку: "Брешіть далі", як наслідок, президія, протестуючи проти дій ученого, залишила приміщення [16]. Розгляд питання продовжувався влітку та восени 1927 р. і досяг найбільшого загострення в листопаді. Тоді М. Грушевський звернувся до наркома освіти М. Скрипника. У листі від 11 листопада він писав: "Я дуже Вам дякую за пам'ять про мої клопотання і Ваші заходи в справі передачі істор[ичній] секції будинку. Завдяки їм будинок нам дійсно передано, і тепер справа за всякими коштами на ремонт і улаштуванє..."

Дуже жалко мені, що справа Інституту примітивної культури (чи Народознавства) не посулася за сей час. Се вже четвертий рік я клопочусь в сій справі, і дуже мені сумно, що час минає, минає. Єсть у тім для мене неприємний присмак маловаження справи студіювання укр[аїнського] народу, такої, здавалось би мені, важної для УСРР, і мого голосу як ученого спеціаліста в сій справі" [17].

Слід зазначити, що загострювалася ситуація не лише у ВУАН, а й у всій Україні. Розпочалися арешти кооперативних діячів, яких звинувачували в саботуванні політики влади на селі. Це підвищувало увагу ДПУ до особи М. Грушевського, який неодноразово відверто заявляв, що він спирається на селянство. Саме тоді з'явилися відкриті доноси на М. Грушевського. Як приклад – заява одного з аспірантів науково-дослідної кафедри історії України, котру очолював історик. Вона була скерована до Укрголовнауки в листопаді 1926 р., а звітти її надіслали заступнику голови ДПУ К. Карлсону. Автор заяви писав, що "М. Грушевський як голова кафедри не дбає про пролетаризацію кафедри, а навпаки, заповнює її правими ворожими пролетарській справі елементами", називав працівників "не лише ворожих, а й науково бездарних", яких висуває керівництво кафедри [18].

Хоча підозри та доноси супроводжували М. Грушевського протягом усіх років після повернення з еміграції, особливо вони посилювалися після ювілею. В січні 1927 р. у ДПУ надійшов "сигнал" про те, що в історичній секції ВУАН М. Грушевський створив "ворожу політичну організацію". Автор "сигналу", аспірант Харківської науково-дослідної кафедри, зазначав, що "добір працівників і організація наукової роботи (порайонно) викликали у мене підозру про існування за лаштунками Історичної секції ворожої нам політичної організації" [19].

У середині 1927 р. через іноземний відділ ОГПУ СРСР у ДПУ УСРР надійшла інформація про те, що Грушевський "приїхав на Україну з відома й дозволу Польщі і що в УСРР він здійснює роботу за польськими завданнями... Кінцева мета – створення самостійної української держави в складі УСРР і Галичини під протекторатом Польщі"[20].

М. Грушевський добре усвідомлював, який особливий інтерес викликає його особа, але і не думав змінювати свій світогляд, застосовувати марксистську методологію у своїх наукових дослідженнях та й взагалі бути кон'юнктурищиком. Він інколи йшов на компроміси, але завжди залишався при своїй думці. М. Грушевський відмовився від зустрічі з Л. Кагановичем, який на ту пору очолював ЦК КП(б)У, бо під час попередньої зустрічі з ним Л. Каганович наобіцяв дуже багато, але нічого не виконав. Історик разом із іншими вченими підписав листа до редакції газети "Пролетарська правда" з вимогою здійснити громадське та кримінальне розслідування з приводу самогубства археолога, етнографа і мистецтвознавця Д. Щербаківського. Окрім цього, М. Грушевський підготував та опублікував у журналі "Україна" некролог про вченого, в якому висловив своє бачення самогубства як форми протесту проти обставин, які склалися, хоч наражався на неприємності і не міг не розуміти, що це вплине на його репутацію в очах можновладців [21].

Тим часом відбувалася форсована підготовка статуту Академії наук, як передбачалося постановою політбюро ЦК КП(б)У від 24 березня 1927 р. Академіки відхилили ідею створення п'яти відділів замість трьох, а також виступили проти головної новації – розширення загальних зборів за рахунок Наркомату освіти, громадських організацій тощо.

Умови, в яких працював М. Грушевський, відображає перлюстрований лист до академіка К. Харламповича від 24 серпня 1927 р., що перебував на засланні в м. Тургай Актюбінської губернії. М. Грушевський писав: «Щоб посунути вперед свою "Історію України", я все відкладаю, навіть газет не читаю, – стільки часу забирає різна канцелярщина і всяка "організаційна робота" – то значить виймання палок з коліс. Уже не знаю, коли буде легше. Я дуже за сей рік знервувався, переутомився, не маючи спочинку, – як білка в колесі» [22].

Неспокою М. Грушевському додала також ситуація, в якій він опинився у ніч із 14 на 15 червня 1927 р. Тоді Київське ДПУ здійснило низку обшуків й арештів у Л. Старицької-Черняхівської, В. Шемета, Ю. Черкаського. Заходили й на вул. Паньківську до М. Грушевського, але це трапилося випадково. Ордер на арешт був виписаний на ім'я колишнього білого офіцера Ф. Бурдиги, який мешкав у будинку № 14 на вул. Микільсько-Ботанічній. Будинок розташовувався на розі вулиць Паньківської та Микільсько-Ботанічної і з боку першої значився під № 9. Чекіст, якому було доручено арештувати Бурдигу, зайшов у квартиру в присутності двірника та племінника М. Грушевського С. Шамрая, але нікого стороннього не виявив і покинув приміщення [23]. Р. Пиріг висловив думку, що, мабуть, історик показав охоронну грамоту за підписом Балицького. Наступного дня М. Грушевський написав скаргу начальнику ДПУ Балицькому, і довелося давати пояснення. Спочатку начальник Київського окружного відділу ДПУ будь-яке відвідування помешкання М. Грушевського заперечував. Лише 24 червня, після повторної вимоги В. Балицького, повідомили, що чекісти в квартиру заходили помилково, але обшуку не здійснювали.

До М. Грушевського прибув співробітник ДПУ, який пояснив, що помешкання академіка відвідали через непорозуміння. Було також доведено, що Ф. Бурдига ніколи в будинку за адресою Паньківська, 9 не жив [24]. Співробітник ДПУ вибачився перед М. Грушевським за завдані йому незручності, але академік цілком зрозумів вартість охоронних грамот, виданих у 1924 р., перед поверненням в Україну. М. Грушевському весь час нагадували про його політичне минуле, а тепер ще й порушили пункт, за яким він не підлягає обшукам, арештам і переслідуванням.

Окрім цього, з оточення А. Кримського постійно поширювалися щодо М. Грушевського різні чутки – то ніби він разом із своїм секретарем Ф. Савченком сформував в Одесі якийсь уряд, то наче академік збирається залишити УСРР [25].

Тим часом у СРСР розпочиналася індустріалізація, у здійсненні якої дедалі більшу роль відігравали наукові установи ВУАН. Тому необхідно було не лише реорганізувати Академію, а й зміцнити її матеріально-технічну базу. Для цього в системі ВУАН було створено комісію з вивчення продуктивних сил України, розширено штати Академії на 65 одиниць, а бюджет ВУАН за останні роки збільшився втричі [26]. Проте історичній секції М. Грушевського не було виділено нічого. Однак він і не сподівався чогось від С. Єфремова та А. Кримського, а намагався роздобути кошти в інших інстанціях. Зокрема, вдалося добитися виділення коштів на тривалі відрядження співробітників археографічної комісії в архіві Москви й Ленінграда.

Проте плани М. Грушевського були набагато більшими від реальних можливостей: він задумав опублікувати документальну спадщину українського народу. Водночас історик добивався повернення в Україну вивезених рукописів та архівних документів. М. Грушевський звернувся в цій справі до завідувача Центрального архівного управління М. Рубача, однак її вирішення той постійно відкладав, урешті-решт пустивши її на самоплив [27].

Вирішення проблеми розширення штатів й отримання нових асигнувань із середини 1927 р. стало неможливим через запровадження виділення коштів лише через загальноакадемічний бюджет. Така політика призвела до протистояння між М. Грушевським й академічною корпорацією, оскільки розширення історичної секції відбувалося коштом академічного бюджету, що викликало незадоволення. Як наслідок, 17 жовтня 1927 р. на загальних зборах ВУАН за відсутності М. Грушевського С. Єфремов заявив, що матеріальне становище Академії ускладнюють постійні посланці до Харкова від деяких академічних установ, які добиваються додаткових коштів для себе. На вимогу присутніх оголосити конкретних осіб А. Кримський назвав Ф. Савченка й історичні установи. Було ухвалено резолюцію про абсолютну неприпустимість подібних звернень без відома президії та керівництва ВУАН [28].

Невдовзі, 7 листопада 1927 р., М. Грушевський висловив осібно гадку до протоколу зазначених зборів ВУАН, зачитаного 31 жовтня на засіданні у справі непорозумінь з президією та правлінням ВУАН. У ній було висвітлено результати розгляду стану справ і завдань академічного українознавства, погляд М. Грушевського на його взаємостосунки з керівництвом Академії. Він також висловив бажання відокремити історичну секцію від ВУАН, вивести з підпорядкування президії та управи Академії, здобути для неї окреме фінансування. М. Грушевський твердив, що завжди з повагою ставився до Академії та її завдань. Однак президія і управа ВУАН часто самостійно, без відома загальних зборів розподіляють штати та кошти. Наприклад, в історичній секції було ліквідовано комісію історичної пісенності, змінено назву культурно-історичної комісії та ліквідовано три посади. "Се то й привело мене до переконання про необхідність час від часу персонально удаватись до Президії Укрнауки, щоб передати їй свої клопотання і одержати необхідні для праці інформації".

М. Грушевський рішуче відкидав звинувачення в нібито привілейованому становищі історичних установ, у штучному створенні комісій і висуванні великих претензій. Він накреслив яскраву картину роботи керованих ним інституцій, у яких працювало близько 200 позаштатних постійних співробітників.

М. Грушевський наголошував, що й інші кафедри мають нагальні проблеми, як і Академія загалом, але й вони повинні добиватися їх вирішення. Як президія, так і управа не докладають достатньо зусиль у боротьбі за збільшення штатів і коштів ВУАН, обмежуючись відписками, мінімумом асигнувань та їх розподілом між установами, яким симпатизують.

М. Грушевський вимагав відкритості і демократичності в діяльності ВУАН, а не кулуарності, бо методи роботи президії та управи не зміцнювали авторитет Академії загалом [29].

Окрім цього, історик не погодився на загальних зборах із рішенням звертатися до центральних установ лише з дозволу управи ВУАН. Як стверджують дослідники, таке право М. Грушевський, імовірно, одержав від наркома освіти М. Скрипника, бо його секретар Ф. Савченко вже після ухвалення зазначеного рішення неодноразово їздив до М. Скрипника з листами-клопотаннями від Грушевського [30].

Тим часом конфлікт у ВУАН досяг апогею. Були звинувачення М. Грушевського з боку С. Єфремова та А. Кримського в її руйнації, обговорення на загальних зборах окремих гадок М. Грушевського, роботи комісії тощо. Одним словом – війна, насичена емоціями. У ній переможців не було. Однак програв М. Грушевський. У тривалому та гострому конфлікті його підтримав лише академік П. Тутківський. Проте нікому не спало на думку, що така ситуація у ВУАН вигідна партійним чинникам. Це стало зрозумілим лише з ухваленням 31 грудня 1927 р. постанови політбюро ЦК КП(б)У, яке підтвердило правильність курсу на видимий авторитет щодо боротьби, "яка твориться поміж двома групами в Академії, і не слід оказувати монопольної підтримки якій-будь з них, і конкретно визнати неприпустимим панування в Академії групи С. Єфремова - А. Кримського". Було запропоновано усунути С. Єфремова з керівних органів ВУАН, ввести до складу президії М. Грушевського, залишити в ній А. Кримського, але звільнити від обов'язків неодмінного секретаря, а також розширити склад президії новими членами академіками, що не були пов'язані з антирадянською діяльністю в минулому. Наркомату освіти було доручено створити спеціальну комісію з розгляду скарг та звернень ворогуючих груп у ВУАН [31].

Так закінчувався 1927 рік. Рік напруженої праці, рік боротьби за розвиток історичної науки. Майже весь свій час М. Грушевський проводив у будинку № 35 на вул. Володимирській, де тоді розміщувалися науково-дослідна кафедра історії України та історична секція ВУАН. М. Грушевський радів, що ці осередки

історичної думки поєднали сотні дослідників, молоді аспіранти готувалися стати дослідниками. Михайло Сергійович проводив тут весь день – від ранку до вечора. Його власна наукова праця поєднувалася з великою організаційною роботою. Зранку, між прийманнями відвідувачів, його можна було застати за читанням статей і переглядом коректур, а вдень і ввечері – на численних засіданнях, де він безпосередньо керував процесом роботи тієї чи іншої комісії [32].

В основу діяльності історичної секції М. Грушевський поклав порайонні дослідження історії України. Так виникли комісії історії Києва і Правобережжя, Лівобережжя і Слобожанщини, Західної, Південної України. Крім цього, у складі історичної секції діяло ще п'ять комісій, які вивчали історико-економічні відносини в Україні, історію культури, історичну пісенність та документальну спадщину минулих віків.

У 1926-1927 рр. було засновано ще три комісії: старої України, для дослідження нової української історіографії, новітньої історії України [33].

Друкованими органами цих комісій були численні збірники. Особливо радів М. Грушевський виходу в 1927 р. збірника "За сто літ" з ретельно відібраним матеріалом із історії українського національного питання XIX ст. Серед опублікованих у збірнику матеріалів знаходимо автобіографії та спогади І. Франка, М. Кропивницького, О. Русова, В. Дебагорія-Мокрієвича; листування І. Котляревського, О. Марковича, М. Кропивницького, М. Драгоманова з В. Навроцьким, В. Доманицького; документи політичних процесів і спогади про них О. Марковича, О. Русова, В. Навроцького, київської й одеської громад; заборонені цензурою й з інших причин неопубліковані твори М. Кропивницького, І. Тобілевича, О. Русова, І. Франка, М. Коцюбинського [34].

Написав М. Грушевський для збірника також "Переднє слово". Він зазначив: "Історія нашого останнього відродження, його літературної творчості й політичних змагань трактувалась, свідомо й несвідомо, не стільки як об'єкт наукового досліду, стільки як одна з стратегічних ділянок сеї боротьби, як один з відділів бойового національного арсеналу, звідки вибиралось і виносилось на світ те головне, що могло послужити успіхові сих ще не закінчених операцій, могло оправдати домагання скріпити енергію боротьби" [35]. Перед збірником Грушевський ставив таку мету: "Висвітлити економічні й соціальні підстави сього процесу. Прослідити перетворення в ідеологічні формули сих реально даних передумов розвою рухової сили мас. Вияснити взаємовідносини різних соціальних верств і течій. Не тільки тяжкий і повільний процес виконання командних гасел сього походу, але і всякяння їх в обивательстві верстви й народні маси, і ті економічні й соціальні обставини, що сьому процесові сприяли або його гальмували" [36].

Особливу увагу М. Грушевський приділяв журналу "Україна", який набув великої популярності не лише в наукових колах, а й серед широкого загалу. Виходили друком шість випусків на рік, інколи через нестачу коштів – спарені номери. Намагався Михайло Сергійович присвятити їх видатним особистостям чи подіям в історії України. Зокрема, у 1926 р. окремі випуски були присвячені І. Франку та М. Драгоманову, а в 1927 р. – П. Кулішу, 25-річчю з дня смерті О. Лазаревського та 100-річчю "Малороссийских песен" М. Максимовича.

Радів М. Грушевський науковим досягненням усіх порайонних комісій із вивчення історії України, а, може, найбільше успіхам Комісії Західної України. Адже Західній Україні він віддав 20 років наполегливої праці, тут виховав свою історичну школу, очолював НТШ – своєрідну Українську академію наук. Він завжди мріяв про возз'єднання двох частин України в єдину державу. "Тільки в тіснім єднанні обох частин єдиної України, – говорив він під час виступу на урочистому засіданні комісії Західної України 7 жовтня 1927 р., – що обопільно доповнюють і скріплюють себе, можуть бути забезпечені інтереси працюючого народу України і повнота його економічного і культурного розвитку. І тепер, коли так недавно ми стояли коло здійснення одної з найважливіших умов сього єднання: державного об'єднання обох частин, але акт сполучення Західної Української Республіки з Народньою Українською Республікою, проголошений тут у Києві 22 січня 1919 року, лишився нездійсненим, ми в сподіванню нової сприятливої хвилі повинні з подвоєними силами працювати над культурним і економічним єднанням обох земель, а наша спільна наукова праця мусить бути дороговказом туди – в кращу будучність єдиної об'єднаної України" [37].

М. Грушевський ставив перед комісією Західної України набагато більші, ніж перед іншими комісіями, завдання – окрім досліджень, вона мала підтримувати зв'язок із західноукраїнськими землями. Науково-дослідна робота цієї комісії була зосереджена здебільшого в Галичині, у НТШ, і здійснювалася так інтенсивно, що в Києві не могли до неї щось додати. Перед комісією постала широка і вдячна, але нелегка робота, яка була ускладнена політичними кордонами та іншими перешкодами у відносинах Радянської України із Західною Україною.

Проте, незважаючи на це, використовувалися різні наукові заходи для налагодження особистих контактів: ювілеї, правописні конференції тощо. Комісія намагалася забезпечити якомога частіші приїзди до Києва західноукраїнських вчених, організувала спеціальні засідання з їх доповідями, намагалася поживити безпосередні особисті зв'язки київського академічного осередку із західноукраїнськими вченими. Зокрема, навесні 1927 р. були організовані з великим успіхом публічні доповіді К. Студинського про наукове життя в Галичині, І. Свенціцького про старе галицьке мистецтво, В. Симовича про життя Буковини [38]. Окрім цього, з нагоди 100-річчя виходу першої збірки українських пісень М. Максимовича вдалося провести галицько-український науковий міні-з'їзд, в рамках якого, крім публічних доповідей, відбулися організаційні заходи з різних наукових питань [39].

Одержала комісія Західної України допомогу від НТШ й особисто його керівника – академіка К. Студинського, що був співголовою комісії разом із М. Грушевським. Завдяки цій допомозі в 1927 р. вдалося закласти солідні підвалини для формування колекції галицьких періодичних видань, серед них: "Вечорниці", "Мета", "Нива", "Правда", "Світ", "Діло", "Руслан" тощо за кілька років [40]. М. Грушевський сподівався, що ця колекція буде й надалі комплектуватись і створиться науково-дослідна база для всіх, хто досліджуватиме соціальні та культурні питання життя на західноукраїнських землях.

Усе було в 1927 р. Були трагічні моменти – вдома М. Грушевського помер І. Коссак, який із родиною приїхав до історика на різдвяні свята і захворів. Мав учений великі неприємності у ВУАН, "котрою, – як писав він у листі до Е. Фариняка у США, – керують люди, мені ворожі, які не тільки не допомагають в роботі, а, навпаки, лише пильнують, аби в чімсь мені перешкодити, пакість зробити. І так я замість того, щоб своє знання і досвід і останок сил міг віддати на користь своєму народові, мушу витратити час і сили на отаку дрібну боротьбу, яка у мене відбирає і охоту, і настрої до роботи" [41].

Були в М. Грушевського також щасливі хвилини, хоч і небагато. "Одну потіху маю – в своїй доньці, котра дуже гарно працює науково і в декотрих галузях наукової праці починає мене зовсім добре заступати", – писав він у тому ж листі [42].

Одержав учений привітання з 61-ю річницею від дня народження від НТШ із ініціативи К. Студинського. М. Грушевського товариство вітало як "великого будівничого наукового життя на галицькій Україні" [43]. Привітали видатного історика також його приборчаники з Праги.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Таким чином, наукова та організаційна діяльність Михайла Грушевського у другій половині 20-х років ХХ століття відбувалася під постійним більшовицьким ідеологічним впливом. Особливого тиску зазнавали наукові історичні установи, якими керував М. Грушевський. Почастішали скорочення співробітників, нерегулярність виплат, турбувала відсутність коштів, книг, матеріалів і приміщень.

За М. Грушевським тривав нагляд ДПУ. Загострилася внутріполітична боротьба. Загострилися стосунки М. Грушевського з С. Єфремовим та А. Кримським. В умовах арештів в Україні з'явилися відкриті доноси на М. Грушевського. Було в нього та інших вчених здійснено обшуки. Все це не давало можливості реалізувати плани наукових досліджень.

Незважаючи на труднощі, М. Грушевський продовжував посилено працювати. Були створені ще три комісії. Всі комісії видавали свої друковані збірники. Продовжував виходити журнал «Україна». Були трагічні й радісні моменти в житті М. Грушевського. Але й були надії на кращі умови наукової праці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пристайко В., Шаповал Ю. Михайло Грушевський і ГПУ-НКВД. – К.: Вид-во «Україна, 1996, - С. 16.
2. Більшовик України. – 1927. – № 2. – С. 11–25.
3. Грушевський М. Ганебний пам'яті // Україна. – 1926. – № 4. – С. 46–51.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2315. – Арк. 25.
5. Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф. 10. – Спр. 17428-17429.
6. Пристайко В., Шаповал Ю. Михайло Грушевський і ГПУ-НКВД... – С. 171.
7. Там само.
8. Там само. – С. 171-172.
9. Сохань П. С., Ульяновський В. І., Кіржасв С. М. М. С. Грушевський і Academia... – К.: Ін-т укр. Археографії і джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 1993. – С. 233–236.
10. Пристайко В., Шаповал Ю. Михайло Грушевський і ГПУ-НКВД... – С. 174.
11. Старожитності. – 1992. – № 18-19. – С. 7.
12. Пристайко В., Шаповал Ю. Михайло Грушевський і ГПУ-НКВД... – С. 182-183.
13. Архів НАН України. – Ф. 257. – Щоденник С. Єфремова. – 1927. – 29 берез.

14. Там само. – 31 берез.
15. Пиріг Р. Я. Життя Михайла Грушевського в останнє десятиліття (1924-1934). – К.: Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 1963. – С. 74.
16. Архів НАН України. – Ф. 257. – Щоденник С. Єфремова. – 1927. – 6 черв.
17. Сохань П. С., Ульяновський В. І., Кіржаєв С. М. М. С. Грушевський і Academia... – С. 237.
18. Пристайко В., Шаповал Ю. Михайло Грушевський і ГПУ-НКВД... – С. 67.
19. Там само.
20. Там само. – С. 183-184.
21. Там само. – С. 68-69.
22. Там само. – С. 191.
23. Там само. – С. 70, 187-189.
24. Там само. – С. 189.
25. Там само. – С. 71.
26. Пиріг Р. Я. Життя Михайла Грушевського... – С. 76.
27. Центральний державний історичний архів України (м. Київ). – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 723. – Арк. 1.
28. Сохань П. С., Ульяновський В. І., Кіржаєв С. М. М. С. Грушевський і Academia... – С. 101.
29. Там само. – С. 238-253.
30. Там само. – С. 103.
31. Старожитності. – 1992. – № 18-19. – С. 7-8.
32. Маяковський В. Лицар невтомної праці // Укр. історик. – 1987. – № 1-4. – С. 125.
33. ІР НБУВ. – Ф. X. – Спр. 17211.
34. За сто літ. Матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття. – Кн.1. // Записки АН УРСР / Іст. секція. – Т. XXIV. – К., 1927.
35. Там само. – С. III.
36. Там само. – С. IV.
37. ІР НБУВ. – Ф. X. – Спр. 17173. – Арк. 2-3.
38. Україна. – 1927. – № 5. – С. 181.
39. Там само. – С. 181-182; ІР НБУВ. – Ф. X. – Спр. 17173. – Арк. 1-4.
40. Україна. – 1927. – № 5. – С. 182.
41. Укр. історик. – 1977. – № 3-4. – С. 112.
42. Там само.
43. ІР НБУВ. – Ф. X. – Спр. 2356. – Арк. 1.